

‘Het is als Ministersvrouw, dat ik u noodig heb’

De politieke betrokkenheid en betekenis van Adelheid Thorbecke-Solger, 1840-1870¹

ROSE SPIJKERMAN

‘It is as a first lady, that I need you’

The political involvement of Adelheid Thorbecke-Solger, 1840-1870

Historians working on nineteenth-century politics and gender usually assume that women exerted no actual influence on national politics. Adelheid Thorbecke-Solger (1817-1870), the wife of J.R. Thorbecke (1798-1872), the most important Dutch statesman of the nineteenth century, has been put in this category. This article challenges this view by analysing her political involvement. On the basis of correspondence, her diary and other accounts, the article illustrates that she was directly involved with her husband’s political career. She supported her husband emotionally, often visited the parliament, assisted Thorbecke by managing his archive and wrote accounts of important political decisions and events. She gathered valuable political information from politicians and even the royal family, which contributed to her husband’s success. She suggested useful people to her husband and, on request, probably used her influence to intercede in both personal and political affairs. Adelheid Thorbecke-Solger is the first wife of a Dutch politician who has been investigated in this light and could therefore serve as an example of a new perspective on the political involvement of nineteenth-century women.

‘Je ne connais personne que je puisse comparer à Madame Thorbecke (...) c’est une femme digne d’un tel mari’, sprak koningin Sophie over Adelheid Thorbecke-Solger (1817-1870), de echtgenote van Johan Rudolf Thorbecke (1798-1872).² Van de door de koningin zo bewonderde vrouw is niet veel meer bekend dan dat zij en Thorbecke een intens gelukkig huwelijk hadden en dat zij een grote steun was voor haar man.³ Tot nu toe is daarbij vooral haar tra-

1 Dit artikel is een bewerking van mijn bachelorscriptie “‘Het is als Ministervrouw dat ik u nodig heb’”. De politieke bijdrage van Adelheid Thorbecke-Solger, 1840-1870’ (Universiteit van Amsterdam 2010). Met dank aan Jan Hein Furnée voor zijn betrokkenheid en hulp, Remieg Aerts voor zijn nuttige commentaar op het artikel en Mieke Aerts voor haar literatuurtip.

2 G.J. Hooykaas met samenwerking van M. Kooijmans en E. Swart ed., *De briefwisseling van J.R. Thorbecke VII: 1862-1872* (Den Haag 2002) 527.

3 Remieg Aerts, ‘Een onbedoelde biografie. Thorbecke in zijn brieven’, *De Negentiende Eeuw* 27 (2003) 26-38.

ditionele rol benadrukt als zorgzame en huiselijke echtgenote, die haar man verzorgde met warme soep en andere voedzame spijzen.⁴ Maar Sophie suggereerde met 'une femme digne d'un tel mari' iets meer, namelijk dat Adelheid ook een intellectuele, inhoudelijke steunpilaar vormde voor haar man. Hoe dicht stond zij eigenlijk bij zijn politieke activiteiten en wat was daarin precies haar rol en betekenis?

In de Nederlandse geschiedschrijving wordt algemeen, vaak stilzwijgend, aangenomen dat vrouwen zich in het midden van de negentiende eeuw niet bemoeiden met politiek, en zeker niet met de 'hoge' politiek op het Binnenhof.⁵ Het ontbreken van kiesrecht vormde hiertoe een evidente formele belemmering. De burgerlijke 'ideologie van gescheiden sferen' – waarbij mannen actief hoorden te zijn in het publieke domein en vrouwen vooral binnenshuis voor hun gezin dienden te zorgen – zou het voor burgervrouwen meer algemeen bijna ondenkbaar hebben gemaakt om zich intensief met politiek te bemoeien.⁶ In de afgelopen decennia hebben verschillende historici laten zien dat voor zover vrouwen in het midden van de negentiende eeuw actief waren in publieke sfeer, zij dat vooral deden in filantropische verenigingen⁷ en door middel van actieve participatie in pressiegroepen als de anti-slavernijbeweging.⁸ De feministische strijd rond onderwijs, arbeid, huwelijksrecht en zedelijkheid kwam in Nederland pas vanaf de jaren 1870 flink op gang,⁹ en vrouwen begonnen pas in de jaren 1880 regelmatig de publieke tribune van de Tweede Kamer te bezoeken.¹⁰

4 Jan Drentje beschrijft voornamelijk haar zorgzame kant: 'Adelheid zorgde van haar kant liefdevol voor voedzame en versterkende spijs en drank.' Jan Drentje, *Thorbecke. Een filosoof in de politiek* (Amsterdam 2004) 394. Ook N. Japikse heeft in zijn brievenverzameling slechts één briefje van Adelheid zelf opgenomen, dat haar volgens Japikse 'goed teekent'. Zij schrijft hierin over een huis dat Thorbecke en zij zouden kunnen gaan bekijken, toont bezorgdheid om haar man en zegt hem warme soep te eten: N. Japikse, *Thorbecke. Brieven aan zijn verloofde en aan zijn vrouw* (Amsterdam 1936) 6 en 93.

5 Zie bijvoorbeeld Henk te Velde, 'Van grondwet tot Grondwet. Oefenen met parlement, partij en schaalvergroting, 1848-1917', in: Remieg Aerts e.a., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland, 1780-1990* (Nijmegen 1999) 99-175, aldaar 161. W.H. Posthumus-Van der Goot en Anna de Waal (red.), *Van moeder op dochter. De maatschappelijke positie van de vrouw in Nederland vanaf de Franse tijd* (Nijmegen 1977; oorspr. 1948). U. Jansz, *Denken over sekse in de eerste feministische golf* (Amsterdam 1990).

6 Josine Blok, 'Hemelse rozen door 't wereldse leven. Sekse en Nederlandse burgerij in de negentiende eeuw' in: Remieg Aerts en Henk te Velde ed., *De stijl van de burger. Over Nederlandse burgerlijke cultuur vanaf de middeleeuwen* (Kampen 1998) 123-156, aldaar 132-134. Voor een kritiek op dit historische concept zie Amanda Vickery, 'Golden age to separate spheres? A review of the categories and chronology of English women's history', *The Historical Journal* 36 (1993) 383-414.

7 T. de Bie en W. Fritschy, 'De wereld van de Reveilvrouwen, hun liefdadige activiteiten en het ontstaan van het feminisme in Nederland', in: J. Reys ea. ed., *De eerste feministische golf. Zesde jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* (Nijmegen 1985) 30-58. Annemieke van Drenth en Francisca de Haan, *The rise of caring power* (Amsterdam 1999) 166. Myriam Everhard en Mieke Aerts, 'De burgeres: geschiedenis van een politiek begrip' in: Joost Kloek en Karin Tilmans ed., *Burger. Een geschiedenis van het begrip 'burger' in de Nederlanden van de Middeleeuwen tot de 21ste eeuw* (Amsterdam 2002).

8 Maartje Janse, *De afschaffers. Publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland 1840-1880* (Amsterdam 2007) o.a. 103-114.

9 Jansz, *Denken over sekse*, 39.

10 Jan Hein Furnée, 'De toegang tot het Binnenhof. Verkeer, vertier en politiek theater in de negentiende eeuw', in: Diederik Smit en Henk te Velde ed., *Van Torentje tot Trèveszaal. De geschiedenis*

Maar hoe zat het nu met vrouwen als Adelheid Thorbecke, die zich in het midden van de negentiende eeuw door hun huwelijk met vooraanstaande ministers en Kamerleden in het centrum van het politieke bedrijf bevonden? Die vraag is in Nederland opmerkelijk genoeg nog niet gesteld, laat staan beantwoord.

Uit onderzoek dat reeds in Engeland is verricht blijkt dat de betekenis van vrouwen in het politieke machtscentrum zeker niet moet worden onderschat. Anders dan in de achttiende eeuw, toen vrouwen relatief veel vrijheid hadden om zich bezig te houden met politiek,¹¹ was het in de negentiende eeuw ook hier voor vrouwen aanzienlijk lastiger om politiek actief te zijn. Toch blijken er verschillende, hoofdzakelijk adellijke vrouwen te zijn geweest die opvallend veel invloed hadden in het politieke bedrijf.¹² Voor deze vrouwen, die door familiebanden of huwelijk in deze positie waren geplaatst, bestond er nauwelijks een verschil tussen de publieke en privésfeer. Het sociale leven was een integraal deel van het politieke leven, wat blijkt uit het nalatenschap van enkele ambitieuze aristocratische vrouwen die toegang hadden tot de politieke wereld en zich als zogenaamde 'political hostesses' profileerden.¹³ Volgens K.D. Reynolds maakte de politieke situatie in Groot-Brittannië deze 'hostesses' noodzakelijk. Er was geen gestructureerde partij organisatie, geen formele methode van communicatie tussen leden van het parlement en al helemaal niet met leden buiten de regering. Door het geven van diners en feesten beheerden de vrouwen van politici zelfbewust de politieke netwerken van hun echtgenoten door contacten te leggen, informatie te ontfutselen en administratief werk te verrichten. Vooral de hostess Emily, viscountess Palmerston, komt regelmatig terug in de literatuur.¹⁴

Henk te Velde, geïnspireerd door Engelse studies over vrouwen als Lady Palmerston, vroeg in 2003 in zijn Groningse oratie voor het eerst aandacht voor het fenomeen van de 'political hostess'.¹⁵ Hierop zijn in de afgelopen jaren enkele Nederlandse publicaties gevolgd, maar opvallend genoeg richten deze zich hoofdzakelijk op echtgenotes of dochters van politici in (het begin van) de

van de noordzijde van het Binnenhof (Den Haag 2011) 155-184, aldaar 180-181.

11 Bijvoorbeeld de achttiende-eeuwse Franse salons, waar vrouwen als Madame de Staël gasten uitnodigden om over de algemene politiek te spreken, parlementaire fracties te vormen of specifieke kandidaten voor ministeriële posten te promoten. Zie: Steven D. Kale, 'Women, salons, and the state in the aftermath of the French Revolution', *Journal of Women's History* 13:4 (2002) 54-80. Henk te Velde betoogde recentelijk dat adellijke dames, eveneens door middel van salons, bijeenkomsten en als publiek in het parlement, ook in het begin van de negentiende eeuw van grote invloed waren op het parlementaire leven. Toch zorgde de ontwikkeling van democratie wel voor een vermindering van hun invloed. Zie: Henk te Velde, 'Vrouwen, salons en de ontwikkeling van het parlement. Een vergeten begin in de Franse negentiende eeuw', *Tijdschrift voor Genderstudies* 10 (2007) 41-53.

12 Kathryn Gleadle, *Borderline citizens. Women, gender, and political culture in Britain, 1815-1867* (Oxford 2009) richt zich echter wel op vrouwen uit de middenklasse en gentry en hun politieke participatie in de negentiende eeuw. Zij beschrijft verschillende sferen waarin vrouwen actief waren, noemt lokale en parochiale betrokkenheid en gaat tevens in op grote veranderingen als de Reform Act van 1832.

13 Linda Colley, 'Women and political power', *Wilson Quarterly* 16 (1992) 50-59.

14 K.D. Reynolds, *Aristocratic women and political society in Victorian Britain* (Oxford 1998) 171.

15 Henk te Velde, *Het theater van de politiek* (Amsterdam 2003) 23.

twintigste eeuw en op vrouwen van Britse politici.¹⁶ Voor wat betreft de negentiende eeuw in Nederland staat het onderzoek nog altijd in de kinderschoenen. Het feit dat in openbare archieven het bronnenmateriaal over vrouwen van politici zeer dun bezaaid is, maakt het niet gemakkelijk om de Nederlandse ontwikkeling systematisch in kaart te brengen.¹⁷ Het archief van Thorbecke bevat echter wel uitgebreid interessant materiaal van zijn echtgenote, dat bovendien nog nauwelijks is onderzocht.

In dit artikel laat ik zien dat Adelheid Thorbecke-Solger in de jaren 1840-1870 op diverse manieren verrassend actief betrokken was bij het politieke bedrijf. Zij ondersteunde haar man niet alleen emotioneel en praktisch, maar adviseerde hem ook zelfbewust over politieke kwesties. Bovendien hielp zij hem via haar eigen netwerken aan informatie die hij zelf niet kon verwerven. Ten slotte was haar politieke betrokkenheid dusdanig bekend dat zij zeer regelmatig in haar rol als ministersvrouw werd gevraagd om haar invloed in politiek en bestuur te doen gelden. Adelheid biedt dan ook een goed begin voor het onderzoek naar de betekenis van vrouwen van politici in de negentiende eeuw.

Persoonlijke en emotionele betrokkenheid

In de vierendertig jaar dat Adelheid en Thorbecke bijeen waren en hij zijn intrede deed in de Nederlandse politiek, was Adelheid op verschillende manieren betrokken bij de politieke carrière van haar man. Zij was steeds opvallend goed op de hoogte van de politieke gebeurtenissen en strategische onderhandelingen waarin Thorbecke een hoofdrol speelde. Niet alleen omdat ze hem daarin graag emotioneel wilde ondersteunen, maar ook omdat ze duidelijk zelf nieuwsgierig was naar hoe het er op en rond het Binnenhof aan toe ging.

Adelheid en Thorbecke ontmoetten elkaar in 1822, twee jaar nadat Thorbecke naar Duitsland was gereisd om daar te gaan studeren. Adelheid was toen nog een klein meisje, maar ze wist precies wat zij wilde: 'Zij verklaarde al heel spoedig dat zij met niemand anders zou trouwen dan met haren prins, de heer Thorbecke.'¹⁸ Thorbecke onderhield deze jaren nauw contact met Adelheids moeder, Henriëtte von der Groeben-Solger. Toen hij in 1831 door haar werd uitgenodigd om naar Dresden te komen raakte hij zeer onder de indruk van

¹⁶ Hanneke Hoekstra, 'Verlangen naar macht. Henriëtte Kuyper en de opvolging van haar vader', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 119 (2006) 343-361. Idem, *De dictatuur van de petticoat. Vrouwen en macht in de Britse politiek, 1900-1940* (Amsterdam 2011). Over de politieke betrokkenheid van Belgische echtgenotes, eveneens voornamelijk in de twintigste eeuw, zie Leentje Jult, 'Cherchez la femme. Vrouwen achter Belgische socialistische politici', *Historica* 30 (2007) 27-29. Voor Nederlandse premiersvrouwen in de twintigste en eenentwintigste eeuw: Peter Rehwinkel, *Getrouwd met de premier. De first lady's van Nederland in veertien portretten* (Amsterdam 2005).

¹⁷ In de verkennende fase van dit onderzoek heb ik in het Nationaal Archief zeer veel archieven van negentiende-eeuwse politici bekeken, maar bronmateriaal van hun echtgenotes was vaak afwezig of zeer onvolledig.

¹⁸ Hooykaas, *De briefwisseling 1862-1872*, 528.

Adelheid, de inmiddels zestienjarige dochter van Henriëtte. ‘Ich bin unsterblich in dich verliebt’, schreef hij haar in 1835. Hij was van mening dat hij zonder haar maar half geleefd had: ‘Immer wieder muss ich sagen: mit dir hat erst mein eigentliches Leben angehoben.’¹⁹

In jaren 1830 werd Thorbecke steeds bekender als Leids hoogleraar. Het universitaire leven beviel dusdanig dat het stel besloot na hun bruiloft in Nederland te gaan wonen.²⁰ Op 11 juli 1836 reisde Thorbecke weer naar Dresden en op 15 juli werd in Tharand het huwelijk voltrokken.²¹ De jurist en publicist W.C.D. Olivier, gepromoveerd bij Thorbecke en broer van het liberale Kamerlid N. Olivier, beschreef in zijn *Herinneringen* ook het karakter van Adelheid. Hoewel zij nog jong was, bleek zij zich prima naast Thorbecke staande te houden:

Mevrouw Thorbecke was een zeer levenslustig vrouwtje, altoos opgeruimd, altoos dezelfde, altoos gul en natuurlijk (...) Nooit zag iemand haar anders dan vriendelijk en hartelijk, en toch paarde zich aan deze zachte vormen een karakter vol flinkheid en cordaathed. De goedigheid der karakterloosheid was aan hare goedhartigheid geheel vreemd.²²

Thorbecke en Adelheid waren buitengewoon gelukkig met elkaar. Volgens Olivier was ‘niemand ooit in Thorbecke’s huiselijke kring ontvangen, die niet getuigenis zal afleggen van de innigheid van het gevoel dat deze twee harten tot elkander gebracht en vereenigd had door dezen band des huwelijks, die, gelijk Thorbecke eens in een vertrouwelijk oogenblik aan een vriend zeide, “met elk jaar hechter wordt”’.²³ Thorbecke schreef in 1866, na dertig jaar huwelijk, nog steeds romantische en haast hoogdravende brieven naar zijn vrouw: ‘Het ideaal is alleen in mijn Madonnaatje verwezenlijkt’, en in een andere brief: ‘Mijn oog en hart en leven is steeds bij mij, en spreekt tot mij in het liefste briefje, maar ook zonder briefje en zonder woord.’²⁴

Adelheid beantwoordde zijn brieven liefdevol, maar interessant genoeg bevatten haar brieven minder romantische uitroepen dan de zijne. Slechts een enkele keer was zij net zo romantisch: ‘Wat heb ik gedaan, waarmede heb ik verdient, zoo boven allen gelukkig te worden, gelukkig zoo als geene vrouw ooit geweest is of worden kan, ik gevoel het diep hoe mijn leven niet lang genoeg kan zijn om God er voor te danken en u lief te hebben. Lief, lief, lief, tot in alle eeuwigheid.’²⁵ Meestal valt haar liefde voor Thorbecke echter meer indirect vast te stellen door haar bezorgdheid en oprechte verontwaardiging over politieke gebeurtenissen die haar man troffen. Bijvoorbeeld toen hij na politieke

19 Aerts, ‘Een onbedoelde biografie’, 29, 36.

20 Drentje, *Thorbecke. Een filosoof in de politiek*, 302-303.

21 H.A. van Baarle, *Johan Rudolph Thorbecke. Een overzicht in vogelvlucht van zijn leven en zijn werk* (Doesburg 1996) 80.

22 W.C.D. Olivier, *Herinneringen aan Mr. J.R. Thorbecke* (Arnhem 1872) 43-44.

23 Ibidem, 43.

24 Japikse, *Brieven aan zijn verloofde en aan zijn vrouw*, 145, 131.

25 G.J. Hooymaas met medewerking van J. Boogman en F. Santegeeds ed., *De briefwisseling van J.R. Thorbecke. Deel VI: 1853-1862* (Den Haag 1998) 55.

onrust van de Aprilbeweging in 1853 even buiten Den Haag verbleef: 'Ik heb wel opgemerkt dat ook Hugenholz u terug wenschte, maar ik ben er boos om. Als men u zoo noodig heeft dan moet men u ook boven alle anderen en altoos voorop zetten.'²⁶

Adelheid en Thorbecke gingen in Leiden wonen waar in 1838 hun dochttertje Henriëtte werd geboren.²⁷ Het stel zou vrij snel achter elkaar nog vijf kinderen krijgen, vier jongens en nog een meisje.²⁸ De opvoeding van de kinderen kwam natuurlijk voornamelijk op Adelheid neer. Zij werd echter ook betrokken bij familiale beslissingen die doorgaans door de vader werden genomen, zoals de carrières van hun zonen. Olivier schrijft: 'Op de opvoeding der kinderen had mevrouw Thorbecke den grootsten invloed (...) Wanneer bepaald moest worden welke loopbaan zijne zonen moesten volgen, ging Thorbecke met de moeder te rade en haar raad gaf het overwigt.'²⁹

Adelheid richtte haar aandacht beslist niet alleen op de opvoeding van hun kinderen. Zij was telkens aanwezig bij de belangrijke mijlpalen in de politieke carrière van haar man. Toen Thorbecke in 1840 na de publicatie van zijn *Aanteekening op de Grondwet* en *Proeve eener grondwet volgens de Aanteekening* werd gekozen als één van de buitengewone leden van de Dubbele Kamer, waren bij de opening van de zitting op 6 augustus Adelheid, zijn schoonmoeder en zijn schoonzuster Maria aanwezig.³⁰ Adelheid was ook aanwezig bij de debuutrede van haar echtgenoot in de Kamer op 27 augustus, waarin hij zijn standpunt inzake de beperkte grondwetsherziening toelichtte.³¹ Zij was onder de indruk van zijn woorden en was zich bovendien bewust van de reactie van de overige aanwezigen. In een briefje van 28 augustus schreef zij hem in haar nog niet perfecte Nederlands:

Allerbeste man! Nu van die groote groote vreugde, dat regte gelukk wat gij mij gister gemaakt hebt. Hoe moi, hoe edel, hoe groots en deftig gij uit gezien hebt, en hoe oneindig vol en diep en roepend uw stem was (...) Op de tribunen was eene beweging als gij binne quamt en gij sprakt, en een ongelukkige moest hoesten, wierd voort stil geroepen, voor 't ovrige had ik geen tijd veel naa de menschen te kijken ik moest u aanzien, en naa u luisteren, en had dat willen doen mijn geheel leven lang, maar helaas het was gou uit! Darna zoete beste man, zult gij geloven, ik moest regt veel hebben onthouden.³²

26 Nationaal Archief [NA], Collectie Thorbecke, inv.nr. 63, brief 433, A. Solger aan J.R.Thorbecke, 21/22 Juni 1853.

27 Drentje, *Een filosoof in de politiek*, 303, 584.

28 Adelheid en Thorbecke kregen vier zonen en twee dochters, Henriette (1838), Rudolf (1839), Herman (1841), Willem (1843), Marie (1845) en Frederik (1848). Rudolf en Herman overleden jong op zee en Frederik overleed twee maanden na zijn geboorte. Zowel Willem als Marie hebben veel herinneringen aan hun ouders opgeschreven.

29 Olivier, *Herinneringen*, 44.

30 Van Baarle, *Thorbecke. Een overzicht*, 90.

31 Drentje, *Een filosoof in de politiek*, 333.

32 G.J. Hooykaas ed., *De briefwisseling van J.R. Thorbecke. Deel III: 1836-1840* (Den Haag 1988)

Toen Thorbecke in 1849, na de herziening van de grondwet, samen met Tweede Kamerlid Nedermeijer van Rosenthal werd gemachtigd om een nieuwe regering te vormen, volgde Adelheid de ontwikkelingen op de voet. Uit de brieven die Adelheid hem in deze periode stuurde blijkt dat zij goed op de hoogte was van de details van de onderhandelingen – zoals het feit dat Thorbecke anders dan zijn collega Nedermeijer van Rosenthal uit het vorige kabinet uitsluitend de minister van financiën Van Bosse wilde opnemen. Maar ook valt uit haar brieven op te maken dat ze een eigen, uitgesproken mening had over de samenstelling van het nieuwe kabinet. Ze schreef hem naar aanleiding van een gesprek dat zij tussen Thorbecke en Nedermeijer van Rosenthal had bijgewoond:

Ik ging gister half lachende, half huilende van u, lachende omdat gij met uwe edele eenvoudige waarheid zoo spoedig mogelijk den heer Rosenthal temdet, die al heel wonderlijk was, en stellig kwam met het plan om met u te breken. Ik vertrouw nu Van Bosse ook niet meer en wilde maar dat gij waart met Storm en Sonsbeek alleen, dan zoudt gij Storm van Brede, Wichers en Fremery erbij nemende, in 3 dagen klaar zijn. Die eeuwige praatjes over uwe partij zijn wezenlijk ellendig, dat zich beroepen al wat mogelijk was voor uw Ministerie gedaan te hebben, ziet net uit, als of al in stilte een ander zonder u voorbereid wordt. (...) Houd u wel onder dat Haagsche gedierte.³³

Adelheid wilde haar man natuurlijk steunen, maar was ook gewoon nieuwsgierig. Op 13 oktober twijfelde zij nog steeds of de formatie-opdracht wel oprecht bedoeld was en zou ze Thorbecke het liefst als geheime informant willen bijstaan: 'Ik zag de heeren Rosenthal en Van Bosse rondwandelen met eenige andere heeren, en eindelijk in de rootdiligence stappen. Ik had zeer gaarne eens stilletjes bij hun plaats genomen, om haar gesprek te hooren buiten u bijsein.'³⁴

Adelheid liet zich door Thorbecke steeds goed op de hoogte houden van wat er in de Kamer werd besproken. Hij stuurde haar honderden korte briefjes met informatie, waarin hij meestal heel sec de politieke gebeurtenissen weergaf: 'Mijn lief zoet wijfje! Fremery is gekozen met 424 tegen 395 stemmen!' en 'Mijn lief zoet wijfje, Olivier is dadelijk bij den eerste stemming tot 1sten candidaat met 31 stemmen benoemd. Heb lief. Uwen T.'³⁵

Adelheid liet zich niet alleen door Thorbecke informeren, ze las ook zelf steeds uitvoerig de kranten. Nu en dan greep ze die krantenberichten aan om haar man emotioneel te steunen: 'De afstemming der wet hebben wij gister avond uit de Lijdsche Courant, met het grootste verdriet en ontzagelijke verontwaardiging gezien. Wij waren in der daat eene hoogst nedergeslagene ge-

³³ NA, Collectie Thorbecke, inv.nr. 57, brief 382, A. Solger aan J.R. Thorbecke, oktober 1849, ook deels afgedrukt in C.H.E. de Wit, *Thorbecke en de wording van de Nederlandse natie* (Nijmegen 1980) 125.

³⁴ NA, Collectie Thorbecke, inv.nr. 57, brief 324, A. Solger aan J.R. Thorbecke, 13 oktober 1849, ook deels afgedrukt in de Wit, *Thorbecke en Nederlandse natie*, 125.

³⁵ G.J. Hooykaas en F.J.P. Santeogoeds ed., *De briefwisseling van J.R. Thorbecke. Deel v: 1845-1853* (Den Haag 1996) 315 en 319.

selschap, toch wierden spoedig getroost, door eene redevoering, van een aller liefste, allerbeste, zeer scherpe en voral ironike man.³⁶

Adelheid attendeerde haar vriendin Henrica Hugenholtz, echtgenote van het liberale Kamerlid I.T. ter Bruggen Hugenholtz, meermaals op interessante krantenberichten. ‘Ik heb de Arnhemsche Courant in de laatste tijd niet gelezen’, reageerde Henrica in 1861: ‘Gij hebt mij nieuwsgierig gemaakt.’³⁷ De vriendinnen schreven waarschijnlijk vaker over politiek. Zo beantwoordde Henrica een brief van Adelheid over de formateur van het kabinet-Van Zuylen van Nijevelt/Van Heemstra: ‘Ik verbeeld mij dat Heemstra met zich zelf verlegen moet zijn. Ik beklaag zulke zwakke geesten. Hoe die nu een duurzaam ministerie bij elkander zal krijgen begrijp ik niet.’³⁸

Adelheid schrok er eveneens niet voor terug om lijvige staatsstukken te lezen. Op 26 februari 1866 schreef Thorbecke haar: ‘Gij zult dezer dagen 3 exemplaren van mijne groote begrotingsrede in de Eerste Kamer ontvangen; één voor u, een tweede voor het exemplaar van het Bijblad; het derde ter afzonderlijke bewaring voor mij.’³⁹

De informatie die Adelheid verzamelde over de politieke ontwikkelingen in en rond de Kamer noteerde zij in dagboeken. In het archief is hiervan helaas slechts één samenvatting bewaard over de jaren 1867 tot 1869. Adelheid noteerde naast opmerkingen over het weer en activiteiten met vriendinnen elke dag precies wat er in de Tweede Kamer werd besproken en wat Thorbecke voor werk had verricht:

Maandag 30 maart 1868 T. in de kamer. Discussie Indische begroting.

Dinsdag 2 april 1867 [?] Storm en regen. Niet uitgegaan, marietje bij Louise. T. gesproken over en intrekken der wet woeste gronden, avond de heeren Bleeker en Dullert en Miss [?]

Woensdag 3 april 1867. T in de kamer gesproken over aan de orde stellen der wet woeste gronden op java. Verlof gevraagd te interpellieren over de reden v graaf Bismarck

Maandag 19 april 1869. Zeer koud. T vroeg in de kamer. Diskussie over de tabel der kiesdistrikten.

Dinsdag 20 april 1869, T. vroeg in de kamer. Motie voorgesteld tegen amendement v Heemskerk. Gewonnen.

Donderdag 23 april 1868, Met Jetje boodschappen gedaan. T gesproken over het antwoord der Ministerie op het algemeen verslag over de Begrooting.

Dinsdag 28 april 1868, Begrooting v Buitenlandsche zaken afgestemd.⁴⁰

Adelheid bracht geregeld in eigen persoon een bezoek aan de Tweede Kamer om zelf te zien wat er gebeurde.⁴¹ Dit was niet gebruikelijk: ‘In den regel ziet

36 Hooykaas, *De briefwisseling 1836-1840*, 434.

37 NA, Collectie Thorbecke, inv.nr. 921, brief 5, H. ter Bruggen Hugenholtz-Fockema aan A. Solger, 11 maart 1861.

38 Ibidem.

39 Hooykaas, *De briefwisseling 1862-1872*, 159-160.

40 NA, Collectie Thorbecke, inv.nr. 934, Dagboek van Adelheid 1867-1869.

41 Ibidem. Adelheid schreef zelf in haar dagboek over haar bezoeken aan de Kamer: Donderdag 4

men hier slechts enkele personen', schreef een Haagse correspondent nog in 1879. Pas eind jaren 1880 kwam er steeds meer belangstelling voor het politieke 'theater' in de Tweede Kamer. Vanaf dat moment waren ook echtgenotes van politici en andere vrouwen in de Kamer aanwezig.⁴² Adelheid zat vele jaren eerder waarschijnlijk vaak als enige vrouw op de tribune naar het debat te kijken. In zijn *Herinneringen* benadrukt Olivier dat zij emotioneel sterk geraakt werd door de regelmatige aanvallen op haar man, maar een vast vertrouwen had in zijn politieke talent:

Mevrouw Thorbecke woonde, in latere dagen, ook meermalen, vooral in tijden van spanning, de debatten der Kamers bij. Zij erkende, dat de felle en bittere oppositie tegen Thorbecke haar schokte en zenuwachtig maakte, 'maar', zeide zij aan een vriend des huizes, 'dit duurt slechts zoolang als Thorbecke niet aan het woord is. Zoodra hij opstaat om te antwoorden, ben ik gerust.'⁴³

Praktische en inhoudelijke ondersteuning

Meer dan we wellicht van negentiende-eeuwse vrouwen van politici zouden vermoeden was Adelheid Thorbecke verrassend goed op de hoogte van wat er in en rond het Binnenhof gebeurde. Ze volgde zowel het publieke optreden als de achterkamertjespolitiek van haar man op de voet, sprak hem steeds moed in om door te zetten en gaf hem hier en daar ook een bescheiden advies. Haar betrokkenheid bij het politieke werk van haar man ging echter verder: zij bood hem ook veel praktische en inhoudelijke ondersteuning. Hoe ging dat precies in zijn werk?

'Zij (was) voor hem den weg in zijne boeken en papieren', zo typeerde Kamerlid en huisvriend G.M. van der Linden kort na Thorbecke's dood de grote praktische betekenis die Adelheid in zijn leven en werk had vervuld.⁴⁴ Zo maakte Adelheid op verzoek van Thorbecke kopieën van al zijn brieven voor zijn persoonlijk archief en ordende dit archief eveneens.⁴⁵ Thorbecke liet haar graag de inhoud van de brieven lezen, zo blijkt bijvoorbeeld uit een brief die hij haar in 1866 stuurde: 'Zie eens, welk een mooyen brief vriend Zylker schreef. Ook den brief van den heer Betz en mijn antwoord sluit ik hierin. Gij zult ze ontvouwd uitleggen en bewaren. Zij behooren in het archief der minis-

april 1867, Interpellatie over Luxembourg. Zeer vol in de kamer waar wij mevr. Blom, Hingst en van Namen en Liedje (Lidth?) ontmoeten.' Op maandag 28 april 1869 schreef Adelheid: 'Mooi maar koel weer. T in kamer. Ik niet. Wel Marietje (naar) italiaansche les.'

⁴² Furnée, 'De toegang tot het Binnenhof', 180-181.

⁴³ Olivier, *Herinneringen*, 44.

⁴⁴ NA, Collectie Thorbecke, inv.nr. 945, J. Boudewijnse, *Presentemplaar onthulling van het standbeeld van Thorbecke, 18 mei, 1876* (Den Haag 1876) Rede van G.M. van der Linden.

⁴⁵ Bijvoorbeeld te zien in: G.J. Hooykaas ed., *De briefwisseling van J.R. Thorbecke. Deel 1v: 1840-1845* (Den Haag 1993) 77, 355 en Hooykaas, *De briefwisseling 1845-1853*, 193, 81.

Afb. 1. M.L. Verveer,
 Portret van Johan Rudolf
 Thorbecke en Adelheid
 Solger, ca. 1863-66 (RKD).

teriële crisis.⁴⁶ Tijdgenoten als Olivier benoemden nadrukkelijk dat Adelheid alle correspondentie van haar man onder ogen kreeg en een eigen rol had in de ordening van het archief, wat suggereert dat dit in de toenmalige verhoudingen toch bijzonder was: ‘Niets werd door Thorbecke geschreven dat door zijne vrouw niet gelezen werd, en al zijne handschriften werden door haar in haar huisarchief bewaard.’⁴⁷

Adelheids praktische ondersteuning aan Thorbecke ging verder dan haar rol als zijn archivaris. Zij vormde eveneens ‘soms tijds zijne pen’.⁴⁸ Van 18 maart tot 14 april 1848 dicteerde Thorbecke haar zijn visie op de ontwikkelingen in de grondwetscommissie. Het *Dagverhaal aan Adelheid, telkens bij mijne thuiskomst van Den Haag gedictéerd*, dat in 1903 door zoon Willem Thorbecke werd gepubliceerd, is tekenend voor Thorbecke’s historisch besef. Het *Dagverhaal* geeft namelijk een gedetailleerd verslag over de ontwikkelingen rond

46 Japikse, *Brieven aan zijn verloofde en aan zijn vrouw*, 144. J.F. Zylker, liberaal Tweede Kamerlid. G.H. Betz, liberaal Tweede Kamerlid en minister van Financiën in het tweede kabinet Thorbecke (www.parlement.com).

47 Olivier, *Herinneringen*, 44.

48 NA, Collectie Thorbecke, inv.nr. 945, Boudewijnse, *Presentexemplaar onthulling van het standbeeld van Thorbecke*.

de grondwetsherziening. Het is veelzeggend dat Thorbecke ervoor koos om zijn vrouw actief bij dit project te betrekken en vooral dat de beide echtelieden de dagelijkse verslaglegging zodanig als een coproductie beschouwden dat haar naam als vanzelfsprekend op de omslag verscheen.

Naast deze toch vooral passieve praktische ondersteuning, zijn er ook diverse voorbeelden waaruit blijkt dat Adelheid haar man op een meer actieve manier het werk uit handen nam. Om Thorbecke te ontlasten schreef zij op 23 januari 1862 een brief aan Henrica Hugenholtz om haar man, zijn collega Ter Bruggen Hugenholtz, te informeren over het verloop van de formatie van het tweede kabinet Thorbecke: ‘Thorbecke maakt gebruik van mijne pen en mijner lust om aan U te schrijven, om Uwer echtgenoot op de hoogte te houde.’⁴⁹ Adelheid schreef de brief in naam van Thorbecke, maar werd niet door hem gedicteerd en koos zelfstandig haar bewoordingen. Nadat zij de formatieperikelen had uiteengezet bekende zij hoe Thorbecke’s moeilijke zoektocht naar geschikte ministers haar emotioneel aangreep: ‘Vergeef dezen vreeslijk langen zeer slecht geschreven brief, maar ik ben veel te onrustig om ordentelijk te schrijven.’⁵⁰ Op 31 januari 1862 schreef Adelheid nogmaals aan Henrica: ‘Zoo is dan eindelijk de zaak van het Ministerie beslist, en gij zult de namen der nieuwe Ministers eerder in courant vinden dan mijn brief bij u kan wezen. Deze morgen zijn de besluiten geteekend.’⁵¹

Adelheid legde de informatie over verschillende kabinetsformaties vast in speciale verslagen, die zij mogelijk met het oog op zijn memoires, maar duidelijk ook voor zichzelf concipieerde. In tegenstelling tot het *Dagverhaal* schreef zij deze verslagen zelfstandig en voegde ze er allerlei persoonlijke gevoelens aan toe.⁵² Bij de formatie van januari 1862 schreef zij verschillende versies die zeer precies en verhalend van toon zijn, vol met afkortingen, alsof zij er zelf bij is geweest.⁵³ Bij de formatie van 1868 maakte zij het verslag nog persoonlijker en beschrijft ze de verwickelingen vanuit haar eigen perspectief: ‘Wij zaten op Hemelvaartsdag den 21 mei 1868 bij den heer en mevr. (Duymaer) van Twist op Rande bij Deventer. Wij hadden theé gedronken en wilden nu een wandeling doen toen mevr. zijde wat voor een vreemd man komt daar de plaats op. Ik zag dat hij een telegram had. Het was een verzoek op last des konings door

49 NA, Archief, Collectie Thorbecke, inv.nr. 73, A. Solger aan H. Ter Bruggen Hugenholtz-Fockema, 23 januari 1862 (2 brieven met zelfde strekking, één is waarschijnlijk een kladversie).

50 Ibidem.

51 NA, Collectie Thorbecke, inv.nr. 73, A. Solger aan H. Ter Bruggen Hugenholtz-Fockema, 31 januari 1862.

52 De formaties geschreven in de derde persoon en niet in de eerste persoon zoals in het *Dagverhaal* aan Adelheid, waar Thorbecke het over ‘ik’ en ‘mij’ heeft. Haar persoonlijke gevoelens komen eveneens naar voren. Zo schrijft zij dat het plotselinge verzoek haar heftig raakte en spreekt over een slapeloze nacht als zij in deze periode te horen krijgen dat Kamerlid en minister G.H. Betz is overleden. Verder heeft Adelheid het over T als ze Thorbecke bedoelt en gebruikt meerdere afkortingen. Het is daarom waarschijnlijk dat zij de verslagen voor haar persoonlijk archief opschreef.

53 NA, Collectie Thorbecke, inv.nr. 934 A, Vorming van het Tweede Ministerie Thorbecke van 1 februari 1862 – Dagboek van A. Solger, van 17 tot 31 jan. 1862 1^e versie van de formatie en inv.nr. 934. Losse verslagen gestoken in het dagboek waar de jaren 1867 tot 1869 beschreven zijn, 2^e versie van de formatie.

den heer Mackaij aan Thorbecke om dadelijk naar den Haag te komen (...). De koning droeg T. de samenstelling van een nieuw liberaal kabinet op.⁵⁴

Adelheid vergaarde ook op eigen initiatief informatie waar haar man politiek zijn voordeel mee kon doen. Toen Thorbecke in 1853 na de onrusten rond de Aprilbeweging en de val van zijn eerste kabinet enige tijd in Duitsland verbleef, probeerde zij hem zo goed mogelijk op de hoogte te houden van de Haagse verwickelingen: 'Ik zie hier het Handelsblad en de Arnhemsche Courant. De laatste gaf dezen morgen het ontwerp van adres der Eerste kamer. Dat der Tweede vond ik nog niet.'⁵⁵ Adelheid nam met dat laatste geen genoegen en probeerde de beoogde informatie via een andere weg alsnog te bemachtigen: 'Ik heb een briefje aan Mevr. V. Hoëvell⁵⁶ gezonden haar man om het conceptadres van de Tweede Kamer verzoekende als ik dat nu heden noch krijg zal ik trachten dezen brief noch te doen bezorgen.'⁵⁷ Adelheid won via haar contacten met de echtgenoten van Thorbecke's collega's ook meer strategische informatie in: 'Ik heb naa de kerk eene lang beloofde visiete bij mevrouw v. Bosse gemaakt, en tevens gevraagd of van Bosse meende dat gij weer noodig waart bij de discussien over het adres (...) hij meende wat ik wel dacht, het zou op veel veel praatzen uitloopen en daar zoudt gij niet veel aan hebben, maar voor de beloofde kerkelijke wet, daar voor hoopten allen dat gij terug zoudt zijn, maar dat heeft noch tijd.'⁵⁸

In de dagelijkse brieven die Adelheid haar man in juni 1853 stuurde, informeerde ze hem gedetailleerd over de politieke nieuwsfeiten, maar vooral ook over de politieke stemming onder zijn partijgenoten en zijn tegenstanders. Op 14 juni schreef ze hem dat verschillende 'leeden der Kamer' bedroeft waren over zijn vertrek en vermeldde ze welke heren benoemd waren tot Commissaris des Konings en lid van de Raad van State.⁵⁹ Zij stuurde hem ook de troonrede van 14 juni, met op de achterkant de aantekening: 'Beste liefste man. Zie hier de troonrede. Alles gaat hier wel zeer wel zoo dat zonder u en ons dochtertje mogelijk is.'⁶⁰ Een dag later vervolgde ze: 'De opening des Kamers is zeer rustig afgeloopen, de Admiraal Lucas meende dat er een weinigje was geroepen, maar dat het antusiasme veel had te wenschen overgelaten. Hij vond de openingsrede vlijend voor het oude ministerie.'⁶¹ Nog diezelfde avond voegde ze eraan toe: 'de Eerste Kamer heeft met 21 stemmen tegen 9 beslist, de aanhangige wetten niet te behandelen.'⁶²

54 Ibidem. Losse velletjes gestoken in het dagboek waar de jaren 1867 tot 1869 beschreven zijn, beschrijving van formatie 1868.

55 NA, Collectie Thorbecke, inv.nr. 63, brief 427, J.R. Thorbecke aan A. Solger, 21 juni 1853.

56 De vrouw van dr. W.R. baron van Hoëvell, koloniaal hervormer en Indisch specialist van de liberalen in de Tweede Kamer in de periode 1849-1879 (www.parlement.com).

57 NA, Collectie Thorbecke, inv.nr. 63, brief 433, A. Solger aan J.R. Thorbecke, 21 juni 1853.

58 Ibidem, brief 425, A. Solger aan J.R. Thorbecke, 19 juni 1853.

59 Ibidem, brief 412, A. Solger aan J.R. Thorbecke, 14 juni 1853.

60 Ibidem, brief 415, A. Solger heeft dit geschreven op de 'Discours du Trone' La Haye 14 Juin, 14 juni 1853.

61 Ibidem, brief 418, A. Solger aan J.R. Thorbecke, waarschijnlijk 16 juni 1853.

62 Ibidem, brief 417, A. Solger aan J.R. Thorbecke, 16 juni 1853.

Twee dagen later gaf ze hem vermakelijke *inside* informatie, die ze waarschijnlijk van mevrouw Van Bosse had gehoord die ze op 16 juni had bezocht: 'Toen de Heer de Kock aan den koning kwam vertellen dat van Bosse te Rotterdam gekozen was, heeft Z. M. een porselijnen vaas naar hem toe geworpen. Dit is een waar berigt.' Ze schreef verder dat ze een brief van de heer Storm had ontvangen – 'ik begin zeer ongerust te worden om zijne verkiezing' – en stak haar persoonlijke mening over Thorbecke's collega's niet onder stoelen of banken: 'Mijnheer de Man was vanavond hier, ik had medeleiden met hem zoo ongelukkig gevoelde hij zich hier, hij verlangt zeer dat u terug komt, zij waren zonder compas en wisten niet wat doen. Hij meende dat donderdag discussie van het adres zou wezen, maar ik geloof niet dat er iets bijzonders voor zal vallen, en het is regt goed dat ze u eens missen.'⁶³

Adelheids actieve rol als informante bleef niet beperkt tot deze episode in 1853. Telkens wanneer haar man in het buitenland verkeerde, hield zij hem op de hoogte van wat er in Den Haag gebeurde. Dochter Marie herinnerde zich: 'Ging Papa op reis dan werden er dagelijks brieven gewisseld, ook van Binnenlandsche Zaken of van de Tweede Kamer naar het kanaal en terug gingen ontelbare briefjes.'⁶⁴ Adelheid ging hierbij steeds zeer zelfstandig en gedecideerd te werk, en Thorbecke vertrouwde volledig op haar eigen inzicht om te bepalen welke informatie relevant voor hem zou zijn en welke niet: 'Open toch de brieven, en zend mij slechts die, waarvan het belangrijk is hier kennis te nemen.'⁶⁵

Adelheid als ministersvrouw: contacten en invloed

Met name in de periodes dat Thorbecke minister was, speelde Adelheid als ministersvrouw een actieve rol in het onderhouden van politieke contacten. Meer nog dan in de voorgaande voorbeelden van haar betrokkenheid bij de carrière van haar man, valt op dat zij door haar eigen contacten zelf ook bijzonder actief was op politiek gebied.

In Adelheids dagboek is vaak te lezen dat zij politici en hun vrouwen bezocht of dat deze visites bij haar maakten, evenals dat zij en Thorbecke diners organiseerden of voor diners werden uitgenodigd. 'Ik had gister de Ministerraad met de dames', schreef zij aan J.H. Wttewaal, de vrouw van Kamerlid G.M. van der Linden: 'alles is goed en wel afgelopen.'⁶⁶ Op dergelijke visites en diners werden uiteraard politieke banden bevestigd en werd strategische informatie uitgewisseld, waar Adelheid en de overige ministersvrouwen tot op zekere hoogte bij werden betrokken.

De kennissenkring van de Thorbecke's strekte zich eveneens uit tot de Koninklijke familie. Thorbecke's relatie met Willem III was als bekend uiterst

63 Ibidem, brief 421, A. Solger aan J.R. Thorbecke, 18 juni 1853.

64 NA, Collectie Thorbecke, inv.nr. 958, blz 12, Herinneringen van Marie Thorbecke.

65 NA, Collectie Thorbecke, inv.nr. 63, brief 427, J.R. Thorbecke aan A. Solger, 21 juni 1853.

66 NA, Collectie Cort van der Linden, inv.nr. 168, A. Solger aan J.H. Wttewaal, geen datum.

slecht, maar er werd natuurlijk wel verwacht dat hij als minister aan het hof verscheen. Daarnaast onderhield hij contacten met andere leden van de Koninklijke familie. Terwijl Thorbecke's contacten nogal formeel bleven, raakten Adelheid en koningin Sophie echter goed bevriend. Dochter Marie Thorbecke schreef hierover:

Koningin Sophie werd eene vriendin voor Mama; zij was zoo mooi en ontwikkeld en hartelijk en zij zeide aan Mevrouw Roest van Limburg, de vrouw van den lateren Minister van Buitenlandsche Zaken: 'Je ne connais personne que je puisse comparer à Madame Thorbecke; je l'aime comme une amie, elle a un charme et une bonté de coeur bien rares; c'est une femme digne d'un tel mari.'⁶⁷

Anders dan haar man werd Adelheid veelvuldig uitgenodigd om bij de koningin op bezoek te komen, evenals bij andere leden van de Koninklijke familie.⁶⁸ De koningin liet duidelijk merken dat haar standpunt over Thorbecke positiever was dan dat van haar man: 'Eens met Mama over de Haagsche intrigues sprekende zeide H.M., zij sprak altijd duitsch met Mama: 'Ihr Herr Gemahl kennt und versteht Alles, nur Hintertreppen sind ihm in jeder Gestalt unbekannt, die hat er nie betreten.'⁶⁹ Sophie en Adelheid bespraken tijdens deze ontmoetingen onmiskenbaar de politiek en wel in het Duits, hun beider moedertaal die niet vaak aan het hof werd gebruikt waardoor de besprekingen iets 'geheimzinnigs' hadden.

Behalve met de koningin was Adelheid ook goed bevriend met baron De Kock, een van de kamerheren en goede vriend van Willem III. Sinds 1854 was hij directeur van het Kabinet des Konings en zeer invloedrijk in deze functie. Thorbecke was aanvankelijk zijn politieke opponent, maar Adelheid kon het blijkbaar goed met hem vinden. Hierdoor kon zij in de tijden dat Thorbecke niet zo geliefd was bij Willem III haar man via De Kock wellicht in een gunstiger daglicht stellen. Marie Thorbecke schreef in haar herinneringen: 'Heer de Kock was papa's politieke tegenstander, nu zijn trouwe vriend en mama's zeer bijzondere vereerder.'⁷⁰

Door haar vriendschappen met zowel koningin Sophie en baron De Kock verwierf Adelheid informatie over de koning en over diverse binnen- en buitenlandse ontwikkelingen die Thorbecke door zijn slechte relatie met Willem III waarschijnlijk beduidend minder snel verkreeg. Thorbecke aarzelde niet om Adelheid te vragen om via deze contacten actief inlichtingen in te winnen. Zo schreef hij haar in 1863:

67 NA, Collectie Thorbecke, inv.nr. 958, Herinneringen aan haar ouders van Marie Thorbecke.

68 NA, Collectie Thorbecke, inv.nr. 933, Uitnodiging koningin Sophie aan A. Solger, 23 februari 1860: La Dame d'honneur de service de la majesté la Reine a l'honneur de prévenir: *Madame Thorbecke* Que la majesté La recevra: *dimanche ce 24 fevr. A sept heures et quart, La Haye, le samedi 23 fevr. 1860* Andere leden van het koninklijk huis: Ibidem, Uitnodiging van prinses Amalia aan A. Solger, 14 maart 1863.

69 Hooykaas, *De briefwisseling 1862-1872*, 524, 527.

70 NA, Collectie Thorbecke, inv.nr. 958, Herinneringen aan haar ouders van Marie Thorbecke, zonder jaar.

Gij zult wel beginnen, de Koningin te danken, dat zij nog vóór haar vertrek aan u wilde denken. Vraag haar eens, zoo de gelegenheid zich voordoet, wat zij van Pruisen denkt. De toestand v. Pruisen kan meer zorg wekken, dan die v. Polen. Vraag haar ook naar Utrecht, de klassieke stad der Aprilbeweging.⁷¹

Vanwege haar intieme band met Thorbecke, haar verstand van zaken en haar uitgebreide politieke kennissenkring werd Adelheid meer dan eens bezocht door politici die informatie bij haar wilden inwinnen. Tijdens de formatie van het eerste kabinet Thorbecke bracht J.A. de Fremery⁷² haar bijvoorbeeld een bezoekje om te vragen wat de laatste stand van zaken was. De Fremery volgde Thorbecke op als Kamerlid voor Leiden en Adelheid had precies door wat zijn bedoelingen waren: ‘Even thuis gekomen, zie daar mijnheer Fremery of het al klaar was, hij begreep wel dat het zoo gauw niet kon, hij bleef maar en tracht mij met veel list uit te hooren.’⁷³

Als ministersvrouw werd Adelheid vaak benaderd om bij haar man een goed woordje te doen om een familielid aan een betrekking te helpen. Zo ontving ze in 1851 een brief van een zekere mevrouw W.J. van Trotsenburg-Schretlen die langs deze weg probeerde om haar schoonzoon, een zekere P.J. Broekhoff, weer bestaanszekerheid te geven en zo haar dochter uit de brand te helpen: ‘Uw moederlijk gevoel wendt zich in hare bekommering tot uwe zoo algemeene bekende goedheid, welligt was de mogelijkheid daar, dat onze Hooggeachte Minister ergens een emplooi beschikbaar had, hetwelk een matig bestaansmiddel kon opleveren.’⁷⁴ Een zekere mevrouw Wenniger hoopte via Adelheid te bereiken dat haar man notaris kon worden en vroeg daartoe in 1852 om ‘eene aanbeveling slechts van u Edele aan den Minister van Justitie’.⁷⁵ Niet alleen ten opzichte van betrekkingen werd Adelheid gevraagd om haar invloed aan te wenden, ook verenigingen hoopten op haar steun om zo bekendheid te verkrijgen.⁷⁶

Adelheid gold als een benaderbaar persoon: ‘Hare eenvoud, hare vriendelijkheid, hare gemakkelijkheid van omgang met hoog en laaggeplaatsten, hare trouwe zorg voor Thorbecke bekoorden ieder, die haar naderde.’⁷⁷ Zij stond er dan ook om bekend dat zij bekenden en vreemden regelmatig uit de nood hielp: ‘Uwe, mij bekende goedwilligheid, om, waar het noodig is, anderen met raad

71 Japikse, *Brieven aan zijn verloofde en aan zijn vrouw*, 122.

72 J.A. de Fremery, in de periode 1850-1853 lid van de Tweede Kamer (www.parlement.com).

73 NA, Collectie Thorbecke 57, brief 310, A. Solger aan J.R. Thorbecke, 10 oktober 1849.

74 NA, Collectie Thorbecke, inv.nr. 932, brief 2, W.J. van Trotsenburg-Schretlen aan A. Solger, 20 maart 1851.

75 NA, Collectie Thorbecke, inv.nr. 933, C.L.M. Wenniger aan A. Solger, 30 Januari 1852.

76 Zo werden haar ‘enige stukken betreffende de school en de Vereniging Licht, Lucht en Leven’ opgestuurd. ‘Mogt de geest van volkomen verdraagzaamheid en eerbieding van elke eerlijke overtuiging waarvan onze vereniging uitgaat uw Edele goedkeuring kunnen wegdragen, zoo zoude ik de vrijheid durven nemen, onze onderneming in uw Edele hoog gewaardeerde bescherming en veel vermogende invloed aan te bevelen.’ NA, Collectie Thorbecke, inv.nr. 922, E.F. Delprat van Santen Kolff aan A. Solger, 29 oktober 1866.

77 NA, Collectie Thorbecke, inv.nr. 945, Boudewijnse, *Present exemplaar onthulling van het standbeeld van Thorbecke*, Rede van G.M. van der Linden.

en daad te helpen, geven mij moed ook uwe hulp en medewerking te vragen.⁷⁸ Er zijn verschillende aanwijzingen dat Adelheid de verzoeken inderdaad honoreerde en haar invloed aanwendde om de familierelaties van adressanten aan een ambtelijke of andere formele positie te helpen. Mevrouw Van Trotsenburg-Schretlen liet niet na om Adelheid eraan te herinneren dat ze eerder een onderhoud met haar had gehad: ‘ik waagde het toen u Edele vermogende en gaarne helpende invloed in te roepen’.⁷⁹ Toen een zekere mevrouw Krayenhoff in 1853 Adelheid om hulp vroeg, bleek deze ook haar reeds eerder uit de nood te hebben geholpen: ‘Alweder gevoel ik mij gedwongen uwe invloed hebbende voorspraak ten behoeve van mijne zoon in te roepen ten einde onze belangen bij Zijne Excellentie de minister Thorbeque voor te dragen beginnende uw Edele mijne verschoning te vragen mijner vrijpostigheid.’⁸⁰

Een enkele keer werd Adelheid zelfs benaderd om te voorkomen dat de Tweede Kamer bepaalde politieke besluiten zou nemen die de individuele carrières van bepaalde personen in gevaar zouden brengen. Zo schreef Johanna Ferweij, gezien de vriendschappelijke slotwoorden een bekende van Adelheid, haar in 1863 een brief over een kwestie rond een zekere meneer Weber, gepensioneerd luitenant-kolonel en thans militiecommissaris. Hij dreigde zijn baan kwijt te raken door een nieuw politiek besluit dat bepaalde dat alle oudere militiecommissarissen ontslagen zouden worden:

Het is als Ministersvrouw, dat ik u noodig heb, en u wilde verzoeken, of U mijne belangen eens wilde behartigen. (...) omdat ik gewogen ben, met het aanstaande treurige lot van twee mijnen kennissen, dat door voorspraak, nog zou kunnen worden voorkomen (...). Nu hoorde ik, dat de minister Thorbecke deze zaak in handen heeft, en, als ik mij niet bedrieg, is de Minister Betz, met den minister van Binnenlandsche zaken goed bekend. Wees u zoo goed, aan Mr. Betz te vragen, of zijne Excellentie er niet wat aan zoude kunnen doen. (...) Mag ik ook nog herinneren dat de zaak spoedig beslist zal worden, en u dus verzoeken, als het kan, dadelijk uwen invloed te gebruiken.⁸¹

Aangezien Thorbecke bezig was met het nieuwe besluit hoopte de rekwestrant dat zij via Adelheid sneller haar doel kon bereiken. Het is niet uitgesloten dat Adelheid haar man hier inderdaad op aansprak. Op 27 november 1863 betoogde Thorbecke in het Kamerdebat over de korting op het traktement van de militiecommissarissen: ‘Ik wil de zaak nagaan en zien of teruggave, die dan ook in menig ander geval zal moeten plaats hebben, verplichtend zal kunnen worden gemaakt bij eene wet van herziening van de algemeene pensioenwet. (...) Ik geloof dat door dergelijke wet eene wezenlijke leemte zal worden aangevuld.’ Hij deed geen beloftes, maar meende niettemin ‘dat wettelijke regeling van het

78 NA, Collectie Thorbecke, inv.nr. 932, J.Ferweij aan A. Solger, 7 januari 1863.

79 NA, Collectie Thorbecke, inv.nr. 932, brief 2, W.J. van Trotsenburg-Schretlen aan A. Solger, 20 maart 1851.

80 NA, Collectie Thorbecke, inv.nr. 925, Mw. Krayenhoff aan A. Solger, 15 februari 1853.

81 NA, Collectie Thorbecke, inv.nr. 932, J. Ferweij aan A. Solger, 7 januari 1863.

onderwerp hoogst wenschelijk is'.⁸² Het is natuurlijk niet duidelijk of Adelheid in eigen persoon heeft bewerkstelligd dat Thorbecke serieus werk wilde maken van een compensatieregeling. Het is echter wel waarschijnlijk dat zij de kwestie bij hem heeft aangekaart en zij erover hebben gediscussieerd, waardoor Adelheid toch een zekere invloed uitoefende.

Adelheid had ten slotte mogelijk ook invloed bij politieke benoemingen. Zoals reeds is gebleken gaf zij Thorbecke herhaaldelijk haar persoonlijke mening over de politiek en nam Thorbecke haar opvattingen steeds zeer serieus. Haar dochter schreef over haar: 'En bij al die engelachtige goedheid en zachtheid had mama zoo veel verstand; Papa vertelde haar alles wat hij dacht, werkte en in het leven riep en mama begreep van zelf, en hare gevolgtrekkingen waren zoo juist, vooral aangaande personen.'⁸³

Zoals gezegd woonde Adelheid tijdens de formatie van het eerste kabinet Thorbecke een aantal besprekingen bij. Meedenkend na afloop van zo'n bespreking schreef Adelheid over mannen die haar geschikt leken voor een functie binnen de regering: 'Ik herinnerde mij naar huis reizende dat Annette eens in een harer laatste brieven schreef van een uw zoo bij uitstek toegedaan zeeofficier. Ik heb vanmorgen dien brief op gezocht, en gezien dat het een schout bij nacht [is] te Amersfoort woonende.'⁸⁴ Helaas is het handschrift niet goed te lezen waardoor niet te zien is welke schout bij nacht Adelheid bedoelde, maar het lijkt er op dat zij in deze zeeofficier een geschikt type als minister van Marine zag. Na deze suggestie noemt Adelheid nog een aantal namen, wederom moeilijk identificeerbaar, die haar naar eigen zeggen 'binnen gevallen' zijn. Wel leesbaar is het volgende: 'Dan heb ik in het Handelsblad gelezen dat de minister Wichers, naar zijn verlof van eenige maanden terug gekeerd is, zoudt gij die ook kunnen gebruiken?'⁸⁵ De minister van Binnenlandse Zaken droeg gewoonlijk de leden voor de Raad van State voor en de heer Wichers, inderdaad minister in het vorige kabinet van De Kempenaer/Donker Curtius, werd op 1 november 1849 door Thorbecke aangesteld als lid van de Raad van State.⁸⁶

Besluit

Adelheid Solger was niet alleen de liefhebbende vrouw van de grote staatsman Thorbecke. Zij speelde een dusdanig belangrijke rol in zijn politieke carrière dat het beeld van toegewijde echtgenote die zich voornamelijk bezighield met haar gezin en huishouden kan worden herzien. Het huwelijk van Adelheid en Thorbecke was niet alleen harmonieus in relationele zin; de staatsman steunde

82 G.G. van der Hoeven ed., *Parlementaire Redevoeringen van Mr. J.R. Thorbecke. Ministerie van september 1863 tot september 1864* (Deventer 1869) 49, 50.

83 NA, Collectie Thorbecke, inv.nr. 958, Herinneringen aan haar ouders van Marie Thorbecke, 12.

84 NA, Collectie Thorbecke, inv.nr. 57, brief 382, A. Solger aan J.R. Thorbecke, 18 (?) oktober 1849.

85 Ibidem.

86 Parlement en Politiek, *Raad van State* (www.parlement.com).

in meerdere opzichten op de praktische, inhoudelijke en sociale ondersteuning van zijn vrouw.

Adelheid leefde hevig mee met Thorbecke's politieke carrière. In haar brieven gaf zij blijk van kennis van de politieke gebeurtenissen, waarin zij bovendien haar mening niet achterwege liet. De honderden briefjes met 'Haagse' informatie die Thorbecke haar schreef en het feit dat zij verschillende kranten en zelfs staatsstukken las, tonen haar werkelijke interesse in de politiek. Zij woonde vaak debatten bij in de Tweede Kamer en noteerde in haar dagboek precies wat er besproken werd.

Adelheid ondersteunde haar man op zowel een praktische als een meer inhoudelijke manier. Puur praktisch was het ordenen en kopiëren van Thorbecke's brieven voor in het archief. Meer inhoudelijk was het schrijven van het *Dagverhaal aan Adelheid*, de brieven en verslagen over de kabinetsformatie. De meest actieve bijdrage bood zij als haar man zelf niet in Den Haag aanwezig was. Zij won zelfstandig informatie in, beoordeelde de politieke situatie en lichtte Thorbecke op deze manier in. Haar betrokkenheid was natuurlijk voornamelijk ondersteunend, maar zij hield zich op deze manier wel degelijk inhoudelijk bezig met politiek.

Adelheid droeg bij aan Thorbecke's politieke carrière door haar eigen netwerk dat zij actief onderhield, waardoor ook anderen informatie bij haar kwamen inwinnen. Het feit dat men verwachtte dat zij goed op de hoogte was kwam onder meer door haar banden met de elite van Nederland. Zij had contacten met politici en hun echtgenotes en zelfs contact met de Koninklijke familie. Adelheid stond in contact met verschillende leden en functionarissen van het koninklijk huis en onderhield zelfs een warme vriendschap met koningin Sophie. Het lijkt er sterk op dat zij zich in dit opzicht wellicht in een betere positie dan Thorbecke bevond.

Adelheid ontving regelmatig brieven waarin mensen haar verzochten hen te helpen. Men vroeg haar te bemiddelen bij het verkrijgen van functies of haar naam te verbinden aan een vereniging. De invloed op haar man en andere politici werd blijkbaar groot geacht. De verzoekschriften geven ook blijk van haar politieke engagement. Het tot haar gerichte verzoek over de militiecommissarissen en de parlementaire afwikkeling hiervan impliceert dat zij dit soort kwesties met Thorbecke besprak en wellicht enige verandering kon initiëren. Haar politieke rol uitte zich ook in haar suggesties voor de bekleding van politieke functies. In beide gevallen is het de vraag of haar visie daadwerkelijk van doorslaggevende betekenis was, maar het staat vast dat zij de ruimte had om deze zaken met Thorbecke te bespreken. Het wordt daarom ook aannemelijk dat hij in ieder geval luisterde naar haar ideeën en deze in overweging nam.

Dit onderzoek naar Adelheid Thorbecke maakt duidelijk dat vrouwen van politici in het midden van de negentiende eeuw zeer betrokken konden zijn bij allerlei verschillende facetten van het politieke leven van hun echtgenoot. Het feit dat Adelheid met haar vriendin Henrica Hugenholtz schrijft over de politieke situatie van dat moment lijkt erop te wijzen dat zij zeker niet de enige

was. Hoe wijdverspreid de politieke betrokkenheid van vrouwen precies was, en in hoeverre deze politieke inmenging toentertijd als problematisch werd beschouwd, zijn interessante vragen die verder onderzoek waard zijn.

Rose Spijkerman, [...]